

MUNKANÉLKÜLIEK FELVONULÁSA A NEMZETI PALOTA UDVARÁN, MÁRCZIUS 19-ÉN.

VÁRSZINHÁZI EMLÉKEK.

Irta Szász Károly.

III. (Folytatás.)

„...! A színművészetnek semmi maradandósága nincs: olyan az, mint a felhők közt borongó nap, fel-feltűnik, é perczben elragad bennünket szépségével, s a másikkban már elenyészett, s ha egyszer a nagy éj bekövetkezik, láthatatlanná lőn ragyogásának egész dicsősége...”

Mikor a Paulay Ede méltán híres színészgárdájának egyes kiváló tagjairól emlékezem és írok — a fentebbi sorokat tűzöm e kis visszaemlékezés élére, miket megindult lélekkel vetett papirosra a félelmetes nagy

kritikus Bajza, mikor 1842 decemberében, a fiatalon, alig 44 esztendőskorában elhunyt Megyerit „van-e, ki e nevet nem ismeri?” — az Athenaeum-ban bucsúztatta.

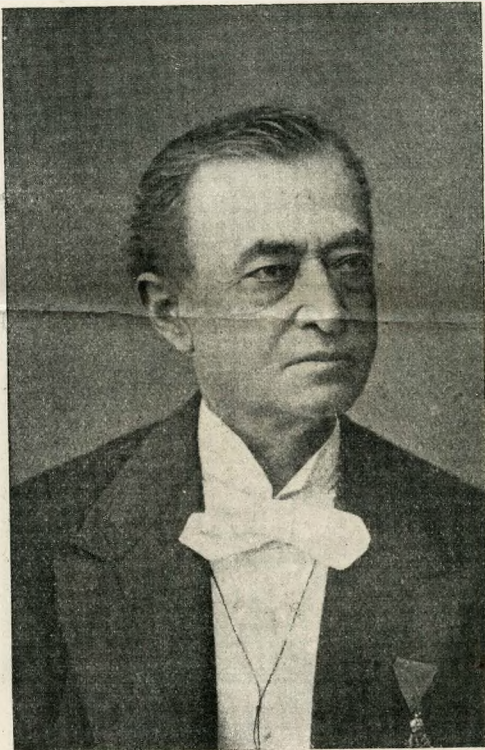
A Paulay színész-bajnokaiból, kik művészetük fényével bennünket annyiszor elragadtak — mert itt természetesen csak a nevezetesebbekről szólok, kiknek munkája a színpadra nézve igazi dicsőséget jelentett — a férfiakra: Szigeti Józsefre, Felekire, Nádayra, Halmira, Nagy Imrére, Ujházira, Vizvárra — mind elkövetkezett már a „nagy éj”, s ragyogásuk egész dicsősége — Bajza szerint — láthatatlanná lett. De hát így van-e, csakugyan? Igaz-e, hogy a színművészet kizárólag abban a pillanatban él és hat, a melyben a színész ajkáról elhangzik a szó, elröppen a mosoly, s arczáról lekerül

a festék — s igaz-e, hogy a függöny lehullásával vége van a hatásnak, mindörökre?!

Nem egészen úgy van! Nagy színészek emléke soká él és hat a köztudatban, s ha van igazi színházi kritika, a mely részletesen ismerteti s elfogulatlanul bírálja nemcsak a darabot, hanem az előadók játékát is, — kiterjeszkedve a színész felfogásán, játéka általános jellemzésén s a hatás bírásán kívül a legapróbb részletekre is, az arczjátékot, a taglejtést, a mozgást, a kiejtést, a hanghordozást, az öltözködést stb. illetőleg — akkor, el lehet mondani, a színész játéka nem marad egészen megrögzítetlen, s emlékezésül és tanulságul átvitetik későbbi nemzedékek számára is. Ezt a megrögzítést már az egyszerű fényképfelvételek is még jobban elősegítik, ha pedig a ma már

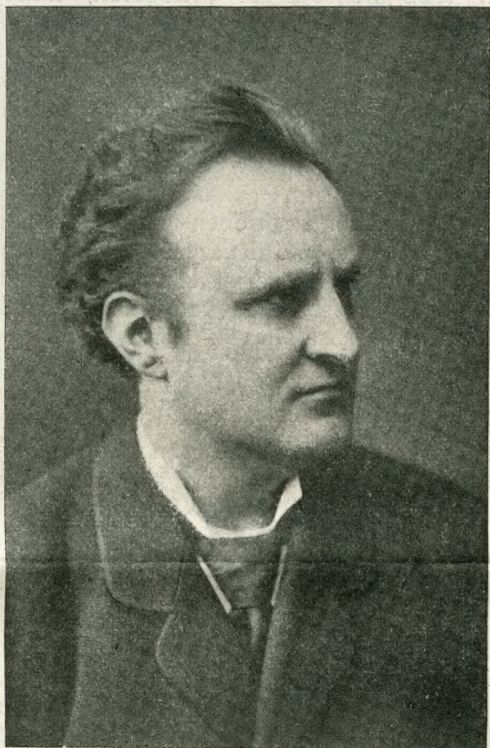
PAULAY EDE.

FELEKI MIKLÓS

SZIGETI JÓZSEF.

NAGY IMRE.

FELEKINÉ MUNKÁCSY FLÓRA.

NÁDAY FERENCZ

annyira divatossá vált mozgófényképen történik a játék megörökítése és ha még hozzá fonográf-felvételek is történnek, melyek nyomán a színész szavalata hosszú esztendők múlva is hallható, úgy szólván a maga egész valóságában, a hangsúly minden mozzanatával és a kiejtés minden színezetével, s általában a beszéd minden árnyalatával — akkor, valóban, nem félhet a színész Petőfi-vel, hogy „a jövőhöz semmi köze nincsen” és hogy mindörökké „elmegy nevével az idő hajója”, s Bajza szavainak sem lesz többé feltétlen igazsága, hogy nincs „a színművészetnek semmi maradandósága”.

Igaz azonban, hogy olyan alapos és részletes színházi kritikánk, a játékról, mint a milyenről fentebb szólottam, nálunk a múltban se igen volt, most sincs. Bajza és Vörösmarty annak idején sok értékes tanácsokat adtak bírálataikban a színészeknek, s néha apró részletekben is szólottak játékuokról, a mi által sok becses adatot őriztek meg az utókor számára arra nézve, hogy egyes színészek játékaról mi is alkothassunk magunknak valamelyes képet, — de gyakran ők is szűkszavúak voltak, s jeles utódjuk, Gyulai, ha adott is remek képet egy-egy művész játékaról, pl. 1855-ben, Berlinben időzésekor, Ristori Adéléről, a híres olasz tragikai színésznőről — roppant értékes színi bírálatában sokkal inkább a darabokkal és szerzőikkel, mint az előadók já-

tékával foglalkozott. Rakodczay Pál, a lelkes Shakespeare-barát, Egressy Gábor életírója, ismételve sürgette a részletező kritikát a színészek játékaról, s neki magának, van is néhány érdekes idevágó dolgozata, Szigetiről, Prielle Kornéliáról, Halmiról, Játszai Mariról stb., — de egészben véve mégis elmondhatjuk, hogy a magyar színházi kritika eddig nem tett eleget abbéli kötelességének, hogy az előadásokról, a jelesebb színészek játékaról, részletesebb ismertetéseket és bírálatokat adjon, s ne általánosságban tartott dícsérő és magasztaló, vagy gáncsoló szölamokban, felületes megjegyzésekben merüljön ki.

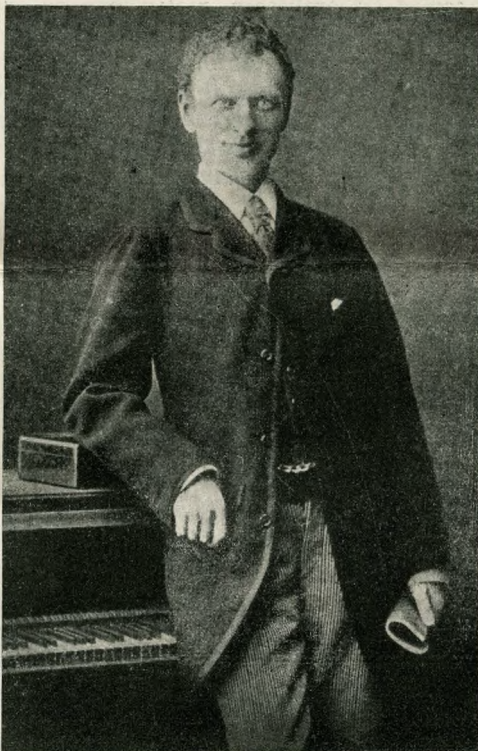
Örökre kár, hogy azokról a nagyokról, kiknek alakításáról most el-elmosódó körvonalú képek tolulnak elém, nem maradtak fenn egész pályájukra vonatkozó olyan részletes bírálatok, hogy művészi egyéniségük teljes biztossággal és alapossággal legyen megrajzolható.

Mily végtelenül érdekes lenne az öreg Szigeti József-nek művészi képét a maga lehető teljességében örökíteni át az utókorra, annyival inkább, mert már nemcsak a hozzá hasonló művészi egyéniségek kora van lejáróban, hanem kihalóban van társadalmunkban és általában a világon is az a típus, melynek egyes változatait ő a színpadon oly remekül mutatta be. Hiszen a humor, az istenek egyik leggazdagabb és

legritkább adománya, melynek Szigeti elsőrendű képviselője volt, sajnos, maga is pusztulóban van már e földről. Ez az isteni adomány avatta oly nagygyá Szigetit, mint Shakespeare-színészt — gondoljunk csak vissza Falstaffjára, Menenius Agrippájára, Kent grófjára és Poloniusára, mely remek szerepei közül a később elhagyott Falstaffot a 70-es évek végén még láttam tőle a Várszínházban, mikor a királyt — nagyon rekedt hanggal — E. Kovács Gyula, Henrik herceget a szépen szavaló, de nem elég könnyed Nagy Imre, Percyt a szókat rettetes modorossággal pattogtató Szigeti Imre adta. A humorig emelkedő jóízűség tette az öreg Szigeti játékát utólérhetetlenné a magyar darabokban, mikor pl. saját, legkülönb színművében, a *Rang és mód*-ban a gazdag magyar paraszt nagybácsit, Bannai Gerőt, vagy Csiky *Mukányi*-jában a cím-kórságos vidéki potentátot játszta, s ez az igaz humor szerzett neki oly sok sikert a molierei Arnolphe (*Nők iskolája*), Harpagon, Sganarelle (*Kénytelen házasság*), Chrysale (*Tudós nők*) stb. alakjában é: a modern francia darabok kedélyes nagybácsijai, gazdag nyárspolgárai, rövidlátó férjei hálás szerepeiben, miket a most idézett tíz esztendő alatt igen sokszor volt alkalmam tőle a Várszínház kedélyes színpadán látni, s mely utóbbiak közül legyen elég Duplan apót (*Egy millió*), Perrichon-t (*Perrichon úr*

UJHÁZI EDE.

HALMI FERENCZ.

VIZVÁRI GYULA

utazása), Poirier-t (*Poirier úr veje* — mely kitűnő Augier-vígjátékot akkor *Nemes és polgár* cím alatt adtak), Caussade-ot (*A jó barátok*) és Fourchambault-t említenem.

Érdekesebb művészi vállalkozásai közé tartozott abban az időben — emlékszem — Molière *Fösvény*-ének eljátszása, mely szerepet addig az öreg *Benedek József*-től láttuk, s úgy megszoktuk a vén zsugori alakjában az ő egyhangúan lepegő száraz torokhangját, hétszükséztendő-soványságát, kimért mozdulatait — hogy el se tudtuk képzelni a jól táplált, kedélyes, kényelmes Szigeti bácsit, mint rideg, önző, kapzsi Harpagont. De a vállalkozás kitűnően sikerült. Sohse felejttem el e fényes játék egyes részleteit — mikor Harpagon, díszkabátot öltve, kérőül lép fel, — mikor a vallatási jelenetben el-elfújja a szerinte fölöslegesen égő gyertyát, — de különösen az ú. n. nagy jelenetben, mikor észrevéve meglöptetését, már kívülről hangzó jajgatások között felborzolt hajjal, feltépett ingben, félőrülten betántorog a színpadra, s a tolvajt üldözve felizgatott képzeletében, a saját karját ragadja meg, s kimerülten összeesik. Oly mély hatást tett rám az a nagyszerű játék, hogy sohse tudom elfelejteni. Most már azt nem tudtam érteni, hogy is maradhatott ez a hatalmas szerep oly sokáig a mégis csak a második sorban álló öreg *Benedek* kezében — de a kit egy pár remek kómiкус szerepében, különösen az *Idegesek*-beli Tiburtius, postatisztében, meg a *Három kalap*-beli Sylvester, szépírástanárban azután is örömmel láttunk.

Talán itt felemlíthetem *Benedek*-ről, erről a színpadi kitűnő szépírástanárról, hogy a kaligrafiát az életben is nagyon értette, úgy hogy mikor 1870-ben a Nemzeti Színház tagjai egy üdvözlő iratot nyújtottak át — boldog új évet kívánván — az akkori belügy-miniszternek, Rajner Pálnak — kinek azóta már nevét is egészen elfelejtette a világ — a díszfeliratot *Benedek „szépírta“* egy akkori lap tudósítás szerint a „lehető legdíszesebb“ kaligrafiával.

A kedélyes humorú Szigeti mellett a száraz humort *Feleki Miklós* képviselte, kitűnően. A Várszínházban eleinte — a 70-es évek derekán — még láttam őt néhány régibb, fiatal szerepében — teszem azt a *Nőuralomban*, a mint *Szirtfoki Jenőt*, a *Mamá*-ban, mint *Berki Ákost*, a *Lelencz*-ben mint elzülött Bertókot, remek maszkban, — de ezekből akkor már kivénült, hogyne, hiszen éppen most mult száz éve, hogy megszületett (1811-ben) s így bizony a 70-es években már a hatvan felé ballagott s fiatal férj-szerepekre annál kevésbé volt alkalmas, mert arca annyira meg volt ráncosodva, — különösen szája körül és szemei alatt — hogy az élet szántotta e barázdákat sehogyan sem tudta festéssel eltüntetni. Hanem aztán, mikor az ő híres savanyú-keserű alakjait kellett megszólaltatni a : a ridegszívű, ingerlékeny *Mar-teau* háztulajdonost, az *Idegesek*-ben, a csokoládészínű szobába szállani nem akaró zsem-bes *Marécát*-t, a *Jó barátok*-ban, a külön-cz amerikai *Clarkson*-t az *Idegen nő*-ben, az összetört leveses tál darabjait római régiségként kiásó akadémikus *Poitrinast* a *Labiche* kis darabjában, a *Nyelvtan*-ban, a fiát csodáló öreg kataszteri igazgató *Lipóczy*-t a *Stomfay-család*-ban, — furcsán pattogó hangján úgy sziporkázott száraz humora, hogy azt hallgatni, nézni — nagyszerű élvezet volt. Kétségtelen, hogy *Feleki* ebben az időben, e fajta szerepeivel-ért fel művészi pályája tetőpontjára, ekkor aratta élete legnagyobb sikereit, belejövén — a szerelmesek és hősök hideg és szenvedélytelen ábrázolása után — a tehetségének és természetének igazán megfelelő szerepkörbe.

Ujházi, Vizvári és Náday legtovább működtek e kitűnő gárda tagjai közül a színpadon s akkor betöltött szerepkörükben sokáig megmaradtak, még leginkább Nádayé ment át változáson, mert szerelmeket utóbb már nem igen adott, fiatalkori szerepeiből azonban pl. a *Szegény ifjú története*-beli szeleburdi *Bévallan*-t mindvégig megtartotta. Az ő működésüket és egyéniségüket a mai fiatal nemzedék is annyira ismeri, hogy róluk most csak egészen röviden szólok, annyival inkább,

mert pályájuk áttekintésével már más helyen, más alkalommal foglalkoztam.

Ujházi akkor még — a 70-es években — fiatal ember volt az életben, ám a színpadon már akkor is jobbára öregeket játszott és pedig maszkban, hangban, mozgásban oly tökéletes élethűséggel, hogy ha nekem valaki akkor, midőn tőle abban az időben *Knahe Farkas Jeremiást*, vagy a *Scribe*-féle *Apát keres* cz. vígjátékban a cynikus *Plumcake*-t láttam, azt mondta volna, hogy ez a színész nemrégiben mult harmincz esztendő (1844-ben született), el nem hittem volna a világért sem! Várszínházi emlékeim közé tartozik Ujházi két kitűnő népszínműi szerepe is: *Rákosi Jenő Ripacsos Pistá*-jában a tekintetes vármegye tekintélyének őrzésére hivatott részeges pandúr, meg a *Falu rossz*-ban *Gonosz Pista* bakter, mely utóbbi szerep az ő művészi pályájának különösen hatalmas lendületet adott.

Ha a színpadi jellemzésben a legnagyobb mélységeket megjárt Ujházit minden idők és népek legnagyobb színészei közé sorozom, *Vizvári*-ről is el merem mondani, hogy a leg-tökéletesebb kómiкус-színészek egyike volt, a kiket csak valaha — hazaiakat és külföldieket számbavéve — láttam. Sohse csudál-tam, mikor hallottam, hogy ez a nagyfejű, kerek szemű kis ember, a ki izléstelenségre, egyetlen szó vagy mozdulat erejéig sem vetemedett soha, a Nemzeti Színházhoz szerződtetése előtt, a 70-es évek legelején olyan népszerűsége tett szert a Miklósy igazgatása alatti István-téri színházban, hogy folytonos ünneplésben volt része s a közönség egyenesen az ő kedvéért járt a színházba. Ellenállhatatlanabb kómiкуmot el sem tudnék képzelni, mint a milyent megnyilvánulni láttam pl. abban a némajátékban, a mit *Liliomfi* I. felvonásában produkált, a színpad egyik felét elfoglaló szobában, míg a másikban a jelenet beszélő szereplőinek játéka folyt. Mikor mint kortináhozúzó *ripacs* *Szellemfi* felvette a szerelmes színész *Liliomfi* egyik szerepének szövegkönyvét s azt élénk arc-fintorok és taglejtések közt magában olvasni és szó nélkül játszani kezdte, addig, míg végre egy hóna alá fogott széles fringiába óvatosan bele nem dőlt, az nemcsak ránc, könnyen lelkesülő ifjú színházlátogatókra, hanem az egész közönségre falrengető derűtséget keltő hatással volt. Én még láttam ott a Várszínházban *Vizvárit* a *Balogh István* régi híres *Mátyás diák*-jában is, ebben a 30-as évek végén írt, elég mulatságos bohózatban, melyben *Vlad Marci*, vándorló tót diákokat játszott, groteszk tánczával és nótájával oldalfájásig megnevettetve mindenkit. De a kis *Vizvári*, a ki az életben is a legkedvesebb emberek egyike volt és igen nagy műveltséggel bírt, már akkor is nemcsak a torzszerpekben tűnt ki, hanem a magasabb kómiкуm terén is jeleskedett, hogy csak *Meilhac* kedves *Attaché*-ját, meg *Augier* remek *Fourchambault család*-ját említem, melyekben az öreg *Feigel* követségi titkárt, illetőleg a leány-nézőbe érkező báró *Rostiboulois*-t, *Seine* et *Manche* préfet-jét ritka finomsággal és előkelőséggel adta. Molière *Mascarille*-jában (*A szeleburdi*) és *Shakespeare* *Lancelot Gobbo*-jában pedig (*Velencei kalmár*) valóban klasszikusan kedves tudott lenni.

Náday Ferencz volt akkor a Várszínházban a legtöbbet játszó színész. Még megvolt néhány régebbi siheder-szerepe is, azután ő adott minden szalon-szerelmest, a francia darabok finom *raisonneur*-jei is rendszeren az ő kitűnő dialektikájára voltak bízva, a ciznikus svihákok szintén kitűnő ábrázolóra akadtak benne és kezdett már nagy előszere-ttel és sikerrel alakítani egy-egy torzabb figurát is. Gyönyörű szép színpadi megjelenés volt: arcban, hangban, beszédben igazi úr. Szerelmes is volt bele a Várszínház hölgy-közönségének „bakfis“ része, igen nagy szála-lékban. Hogyne! Micsoda hódító *Daniseff* *Vladimir* gróf volt, mely szerepében a szenvedélyes kitörésnek is kitűnően tudott hangot adni, bár ez nem volt igazi eleme s mily gyönyörű huszárkapitány az *Ibolyafaló*-ban! Oh, de kedves színházi esték voltak is azok s a családi jelleg a színpadon is uralkodott. A szalondarabokat gyakran melegebb tónus-

ban, több bensőséggel játszották, mint a Nemzeti Színházban s néha-néha a kedély túlláradozása még rögtönzést is produkált a kis Várszínházban, a mit már az ünnepélyesebb Nemzetinek színpadán nem mertek volna a színészek megtenni. Emlékszem, egyszer *Szigeligi Mamá*-ját adták, *Berki Akos* akkor már — *Feleki* után — *Náday* volt, *Esztike* pedig, az abban az időben még elég kezdő, de már is kényeztető népszerűségnek örvendő *Csillag Teréz*. S mikor a III. felvonásban a szálloda külön termében vacsorához ül a két fiatal házaspár, *Náday* = *Berki Akos* — a szövegtől eltérve — imígy szólította asztalhoz *Csillag* = *Esztikét*: „No, most jöjjön, édes kis *csillagom!*“... *Mosoly* a színpadon, nevetés és taps a nézőtérben s gondolom, *Náday*t sem idézték színházi törvényszék elé ezért a helyzethez egyébként teljesen illő ártatlan kis szójáték-rögtönzésért.

Míg az elegáns *Náday* a szalonban látta el a szerelmi ügyeket, addig a kaczagány, pánczél és tóga alatt dobogó szívek erősebb páthoszt igénylő érzelmei a *Nagy Imre* meg-ejtően zengzetes hangján nyertek kifejezést. *Nagy Imre* az ábrándos tekintetű, halvány-képzű ifjabb *Lendvay Márton* örökebe lépett, kit én még láttam — élete utolsó esztendejében — a Várszínházban, az 1874–75. idényben, mint *Robin de Bois*-t, az *Ördög naplója* feketeköppönyeges regényes hőst és mint *Don Caesar de Bazan*-t, a rongyos harisnyájú, de büszke *caraffai* gróft.

Nagy Imre a jellemábrázolásban eleinte nagyon is egy színnel dologzott, inkább retorikai hatásokat ért el, hosszseremesi szerepköre azonban később bővült, palettáján több szín kezdett megjelenni, modern darabokban is sikerrel szerepelt, nemcsak a *Fourchambault család* nehézkes, de erőteljes *Bernard*-ját, hanem a 47-ik *czikk* gályarabságra került hőst, *Don Hamel Györgyöt*, a régi bűneért vezeklő érdekes *Chamillac*-ot, a *Bagdadi herczegnő* fojtott szenvedélyű milliomosát, *Nourvadyt* és a *Stomfay-család*-ban *Ákos*-t is tet-szés közt játszván. Nem volt egészen sikertelen vállalkozása a könnyűvérű *Don Caesar de Bazan*, valamint *Julius Caesar* *Brutus*-a után *Antonius* szerepének eljátszása sem, sőt én láttam őt — a mire már talán nem is sokan emlékeznek — *Marcutio*-nak az övének mindenestire több könnyedséget és finomságot igényelt szerepében, mikor a fiatalabb szerelmes szerepeket — így *Romeót* is — már a szép hangú *Mihályfi Károly* vette át tőle, kit, midőn egész ifjan felkerült a Nemzeti Színházhoz — úgy emlékszem, az *Aradon* vendégszerepelt *Prielle Kornélia* ajánlatára — a Várszínházban mi fiatalok mindig roppant lelkesen tapsoltunk, akár *Dóczi* poétikus *Csók*-jában *Sever* király csengő jambusait, akár a francia darabok lírai szerelmeseinek, a *Szerelem bolondjai*-ban a vidéki nemes *Francheterre Henry*-nek, vagy a *Jó barátok*-ban *Maurice*-nak kötetlen beszédét mondta, az ifjú idealizmus közvetlen meleg-ségével.

IV.

A *Paulay-gárda* jeles férfitagjai között a legfiatalabb, a legkorábban elhalt s meggyőződés szerint a legnagyobb tehetségű, *Halmi Ferencz* volt.

1850-ben született, *Sztaril* nevű családból. A festett világ utáni ellenállhatatlan vágy már 15 esztendő korában a színészet karjaiba vitte s éveken át játszott vidéken, kicsiny, de csinos hangja felhasználásával leginkább tenor énekelve, operettekben, sőt Kolozsváron egy ízben még *Max* szerepét is rábízták a *Bűvös vadász*-ban. A Várszínház közönsége korán megismerte őt, mert — mint fentebb már említettem — 1870-ben *Aradi* társulatával ő is játszott a Várszínházban, első fellépéskor rekedtségével kellemetlen benyomást keltve, később azonban mind több és több rokonszenvre téve szert, úgyis mint énekes, de természetes beszéde és já-téka, — mely már akkor inkább a drámai szakmára utalta őt — különösen megnyerte a közönség és kritika tetszését, a mi csak fokozódott iránta, mikor a következő 1871. év nyarán *Latabár* társulatának tagjaként a budai színpadon működött.

(Folytatása következik)